

“Gardez-vous-en bien ... de la brochure”. Pamfletgebruik en politieke cultuur in de historiografie over de Brabantse Omwenteling (1787-1789)

Michiel VAN DAM

Abstract

At the end of the eighteenth century, the Austrian Netherlands were plagued by political turmoil and social upheaval, brought forth by a reaction against the reformatory movement set up by the Habsburg government. The contestation of Joseph II's reformist policy was performed in public, as the region was flooded with polemical pamphlets, ideological treatises and many other types of popular writings during (but also before and after) the period of the Brabant Revolution (1787-1789). Pamphlets have stood at the centre of attention for historiography on Belgian political culture at the end of the *ancien régime*, yet this wide employment of the source material has not led to a comparative overview of the way these writings have been used in historical research. This article will attempt to fill this gap, by first providing a methodological typology of several historiographical uses of a particular pamphlet, the *Manifeste du Peuple Brabançon*, written at the end of 1789, and signed by the leader of the conservative opposition, Hendrik Van der Noot. Secondly, I will attempt to show how eighteenth-century pamphleteers used a multitude of discourses at their disposal, by briefly discussing another set of (pre-revolutionary) pamphlets. This has immediate consequences for the current understanding of eighteenth-century Brabant political culture, which, so I argue, should not be considered discursively monolithic (containing one political language) but pluralist (containing multiple political languages).

1. INLEIDING

Historici die de late achttiende eeuw bestuderen hebben reeds talloze keren hun blik geworpen op de stortvloed aan pamfletten, brochures en andere soorten vlugschriften die gedurende deze periode verschenen. Niet enkel in de Oostenrijkse Nederlanden, maar ook in andere landen zoals Frankrijk en de Verenigde Provinciën kan de periode tussen 1780 en 1800 beschouwd worden als een tijd waarin de verspreiding van drukwerk uitzonderlijke hoogtes bereikte.¹ Pierre Delsaerd en Jan Roegiers schatten zelfs dat er zo ongeveer 10 000 druksels verspreid zijn op het grondgebied van het huidige België gedurende deze

¹ Zie bijvoorbeeld: Jack Censer, *The French Press in the Age of Enlightenment* (Londen: Routledge, 1994); Harvey Chisick, "The pamphlet literature of the French Revolution: an overview", *History of European Ideas* 17, nr. 2/3 (1993): pp. 149-166; Nicolaas van Sas, "The Netherlands, 1750-1813" in *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760-1820*, eds. Hannah Barker & Simon Burrows (Cambridge: Cambridge University Press, 2002): pp. 48-68.

periode.² De voornaamste reden voor deze uitzonderlijk wijdverspreide aanwezigheid van drukwerk in dit gebied was de controverse rond Jozef II en het uitgebreide hervormingsplan dat deze wou implementeren in zijn verschillende erflanden, waaronder dus ook de Oostenrijkse Nederlanden. De regeerperiode van Jozef II, die op het einde van zijn regering samenvalt met de Brabantse Omwenteling (1787-1789) en de oprichting van de Verenigde Nederlandse Staten (1790), wordt beschouwd als een uiterst woelige periode, waarbij de maatschappij grondig gepolitiseerd raakte doorheen zijn hele sociale samenstelling.³ Het pamflet was als medium uitermate geschikt om ook lagere sociale groepen bij het politieke proces te betrekken, aangezien pamflettisten de sociale en maatschappelijke problemen op een zo toegankelijk mogelijke wijze probeerden te formuleren opdat men populaire steun zou kunnen verkrijgen.⁴

De pamfletten vormen een belangrijke bron voor de studie van de politieke geschiedenis of de geschiedenis van de publieke cultuur van de late achttiende eeuw.⁵ Niettemin wordt deze studie bemoeilijkt door het gebrek aan een volledig repertorium, een probleem dat Geert Van den Bossche ook al heeft aangehaald in een artikel uit 2004.⁶ De politieke drukwerken (Van den Bossche bestempelt deze als 'politieke literatuur') zijn verspreid over verschillende archieven en bibliotheken, en meerdere vindplaatsen van de bronnen zijn overigens niet gekend.⁷ Eén van de gevolgen hiervan is dat de omgang met deze bronnen vaak verschilt van historicus tot historicus: de keuze van pamfletten is noodzakelijk een selectieve procedure, waardoor het historisch onderwerp voor een groot deel de keuze van de bronnen mee bepaalt.⁸ Dit verklaart tot op zekere hoogte de vaak verschillende gebruiken van deze bronnen in de historiografie: de politieke geschriften functioneren als historische getuigenissen voor de studie van een politiek-institutionele of militaire geschiedenis, als teksten die kunnen dienen voor het onderzoek naar een ideeëngeschiedenis, als toegangsmiddelen tot de ontluiking van een publieke opinie, enzovoort. Deze heterogeniteit in historiografisch gebruik van politieke literatuur in verhouding tot de Brabantse Omwenteling werd tot nu toe nog niet gethematiseerd of

² Pierre Delsaerd en Jan Roegiers, *Brabant in Revolutie 1787-1801* (Leuven: K.U.L. Universiteitsbibliotheek, 1988): p. 57; Geert Van den Bossche spreekt over 2500 pamfletten die verschenen zijn tussen 1787 en 1793, Geert Van den Bossche, *Enlightened innovation and the Ancient Constitution: the intellectual justifications of Revolution in Brabant (1787-1790)* (Brussel: Paleis der Academiën, 2001): p. 11.

³ Eric Mielants, "De publieke opinie ten tijde van de Brabantse Omwenteling. Een comparatief onderzoek tussen Brabant en Vlaanderen", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 26, nr. 1-2 (1996): p. 26.

⁴ Harvey Chisick, "The pamphlet literature", p. 149; Vivian Gruder & Françoise Burgess, "Un message politique adressé au public: les pamphlets « populaires » à la veille de la Révolution", *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 39, nr. 2 (1992): pp. 161-62.

⁵ Jan Roegiers, "At the Origin of Revolution: Printing in Exile", *Quaerendo* 38 (2008): p. 323n1: "Pamphlets from this period have been studied by all authors who published on the Brabant Revolution".

⁶ Geert Van den Bossche, "Over pachters en parkieten. Politieke literatuur en de vorming van de publieke opinie in het Zuiden", *Spiegel der Letteren* 46, nr. 3-4 (2004): p. 408.

⁷ Van den Bossche, "Over pachters", p. 411.

⁸ Van den Bossche, "Over pachters", p. 408.

uitgebreid besproken.⁹ Het kan een nuttige oefening zijn om deze verschillende gebruiken verder te structureren en te vergelijken, omdat hierdoor duidelijk wordt (1) wat de staat is van de huidige historiografie, (2) hoe pamfletten tot nu toe benaderd zijn in historisch onderzoek naar de laat-achttiende-eeuwse politiek in de Oostenrijkse Nederlanden en (3) wat de resterende opties zijn voor toekomstig onderzoek naar zulke bronnen en politieke literatuur in het algemeen.

Het volgende onderdeel presenteert een typologie van de verschillende praktische benaderingen van pamfletten door historici in de historiografie. Het is dus niet een overzicht van hoe pamfletten werden gebruikt door historische actoren gedurende de Brabantse Omwenteling zelf, maar hoe deze bronnen naar voren komen in historische narratieven, welke functie deze bronnen toegeschreven krijgen, en in welke traditie of onderzoekscontext deze soort van bronnen ingeschakeld worden. Aangezien er enige coherentie in dit onderdeel moet aangebracht worden vanwege de grote diversiteit die heerst binnen de historiografie, heb ik ervoor gekozen om te focussen op de bespreking van het *Manifeste du Peuple Brabançon* (hierna MPB) uit 1789.¹⁰ Een politiek traktaat van 26 pagina's, het is ondertekend door één van de boegbeelden van het anti-Oostenrijks verzet, Hendrik Van der Noot (1731-1827) en werd voorgelezen aan het leger van Belgische opstandelingen toen deze de grens overstaken op 24 oktober 1789 in een poging de Oostenrijkse vorst, Jozef II, van zijn ambt te verjagen.¹¹ Vanwege het politiek-historische belang van dit pamflet, is het door bijna elke historicus geïnteresseerd in de politieke geschiedenis van de Brabantse Omwenteling besproken geweest, waardoor het zeker geschikt is als sleutelbron om te kijken hoe politiek-ideologische pamfletten doorheen de recente historiografie benaderd zijn.¹²

Een belangrijke beperking van deze aanpak moet ik kort toelichten. Ten eerste is er de keuze voor één pamflet. Waar dit een voordeel biedt in verband met de reikwijdte (de meeste historici bespreken deze bron), verliest dit soort van aanpak de mogelijkheid om algemene claims te maken inzake pamfletliteratuur.¹³

⁹ Wanneer geprobeerd wordt om de geschiedenis van de Brabantse Omwenteling op een nieuwe wijze te benaderen, wordt meestal gewezen op het falen van voorgaand onderzoek om hun aandacht op het juiste bronnenmateriaal te focussen, of op het feit dat deze de verkeerde behandeling van de bronnen gehanteerd hebben. Een exhaustieve bespreking van de bestaande gebruiken van politieke literatuur of pamfletten door historici wordt dan meestal achterwege gelaten.

¹⁰ Koninklijke Bibliotheek Brussel, Révolution belge 1788-89 – Pièces diverses, II 8.122 A 72/12: Hendrik Van der Noot, *Manifeste du Peuple Brabançon* (Brabant: s.n., [24 oktober] 1789).

¹¹ Over de status en ontvangst van Hendrik Van der Noot in de Belgische historiografie, zie bijvoorbeeld: Eric Defoort, "Hendrik Van der Noot. Historiografische vingeroefeningen.", in *Revolutie in Brabant 1787-1793*, ed. Fernand Vanhemelryck (Brussel: UFSAL. Centrum voor Brabantse geschiedenis, 1990): pp. 121-131.

¹² Janet Polasky, *Revolution in Brussels 1787-1793* (Brussel: Académie Royale de Belgique, 1985): pp. 120-21.

¹³ Zie bijvoorbeeld het artikel van Geert Van den Bossche ("Over pachters", p. 408), waarin ze het onderscheid maakt tussen 'politiek-theoretische' en 'populaire' pamfletten. Er zijn echter nog veel andere onderscheidingen te maken in het enorme corpus aan pamfletten, niet enkel qua inhoud, maar ook qua vorm, typografie, producent, doelpubliek, enz.

Ten tweede is het ook zo dat het MPB een bepaald *type* pamflet is – een politiek manifest geschreven door één van de bekendste figuren van de Omwenteling – waardoor een bepaald *type* analyse vaker voorkomt – een analyse van het politieke denken, en de ideeën die hierin voorkomen. Een belangrijke limiet van dit soort benaderingen draait dan rond het feit dat niet alle types analyses noch alle types pamfletten hierdoor aan bod komen.¹⁴

Na dit comparatief overzicht, wil ik in een tweede sectie van dit artikel de hedendaagse benadering van politieke cultuur verder problematiseren. Dit zal ik doen door ditmaal een aantal prerevolutionaire pamfletten te bespreken, die het toelaten om de conceptie van een homogene Brabantse politieke cultuur in de achttiende eeuw verder te bevragen. Het is mijn intentie om aan te tonen dat deze politieke cultuur niet benaderd moet worden vanuit de reconstructie van één politieke taal die gedeeld werd door alle politieke actoren in weerstand tegen Jozef II (het constitutionele register bij Geert Van den Bossche) maar door eerder op zoek te gaan naar de verschillende politieke vertogen die toen aanwezig waren in de politieke cultuur en die gehanteerd werden door de revolutionaire pamflettisten.

2. EEN TYPOLOGIE VAN PAMFLETGEBRUIK IN DE HISTORIOGRAFIE OVER DE BRABANTSE OMWENTELING: HET *MANIFESTE DU PEUPLE BRABANÇON*

Wat zijn de verschillende manieren waarop politiek-ideologische pamfletten begrepen worden in de hedendaagse historiografie over de Brabantse Omwenteling? Eén gebruik van zulke pamfletten is om te kijken hoe deze geschriften zich proberen te plaatsen binnen een bepaalde intellectuele traditie. Met andere woorden, wat voor ideeën een tekst herbergt, wat de verschillende invloeden zijn van de tekst, en hoe de tekst zich verhoudt tegenover andere intellectuele of filosofische stromingen. Het MPB is volgens Jeroom Vercruysse geschikt voor een dergelijke benadering. In zijn artikel "Van der Noot, Holbach et le Manifeste du Peuple Brabançon" probeert Vercruysse de lijnen te traceren vanuit het Verlichtingsdenken naar het politieke gedachtegoed van conservatieve figuren zoals Van der Noot.¹⁵ Hij slaagt erin om duidelijk aan te tonen hoe verschillende passages uit het MPB bijna letterlijk overgenomen zijn van de *Politique Naturelle* uit 1773 van Paul-Henri Thiry baron d'Holbach (1723-1789).¹⁶ Het *Manifeste* van Van der Noot biedt op deze manier een

¹⁴ Hier zal verder in dit artikel nog een korte aanvulling op gemaakt worden, cf. infra.

¹⁵ Jeroom Vercruysse, "Van der Noot, Holbach et le Manifeste du Peuple Brabançon", *Revue belge de philologie et d'histoire* 46, nr. 4 (1968): pp. 1222-1227.

¹⁶ Paul Henri Thiry d'Holbach, *La politique naturelle ou discours sur les vrais principes du gouvernement* (Londen: s.n., 1773).

toegang tot de intellectuele oorsprong van de Brabantse Omwenteling en is van belang omdat het een basistekst vormt, de revolutionaire doctrine van de verzetsbeweging. Vercruyse probeert hier de intellectuele oorsprong van de Brabantse Omwenteling te lokaliseren, iets wat Daniel Mornet eerder al gepoogd had voor de Franse Revolutie.¹⁷ Het pamflet verschijnt hier als een politiek traktaat dat uitvoerig 'leent' van een bestaande culturele traditie (de Verlichting). Ook de invloed van andere Verlichtingsfiguren in het politieke denken van de Brabantse Omwenteling, zoals Voltaire en Montesquieu, is al onderzocht geweest.¹⁸ Het pamflet kan dus gehanteerd worden om de geschiedenis van het politieke denken gedurende de revolutionaire periode scherper te stellen.

Een ander gebruik van dit pamflet kan men onder meer vinden in het werk van Janet Polasky. Zij ziet het MPB niet enkel als een manifestatie van het Verlichtingsdenken in de revolutionaire pamfletten van het patriottische verzet, maar ook als een materiële spreekbuis voor verschillende ideologische groeperingen. In de argumentatie van het MPB ziet zij immers de reflectie van een concrete politieke samenkomst, het verbond tussen de democraten o.l.v. Jean-François Vonck en de traditionalisten o.l.v. Hendrik Van der Noot in het Comité van Breda: "The document, written in the spirit of the American Declaration of Independence, blended elements of both traditionalist and democratic philosophies. [...] The manifesto concluded with the same kind of general revolutionary justification that had successfully united the democrats and traditionalists during the first year of resistance".¹⁹ Het pamflet verkrijgt in dit verhaal een representatieve functie: het weerspiegelt de sociale en politieke machtsverhoudingen van zowel de producenten als de lezers, en poogt aan de hand hiervan de revolutionaire handelingen van het patriottenleger te legitimeren. Met andere woorden, het produceren van pamfletten door de revolutionaire beweging en figuren zoals Van der Noot was volgens iemand als Polasky niet zozeer een directe politieke handeling in zichzelf, maar functioneerde eerder als een spiegel van de zich ontwikkelende politieke toestand door zowel de verhoudingen tussen de verschillende machtsblokken te representeren, als de motivaties en intenties van de revolutionaire leiding te communiceren en te legitimeren. Deze spiegel diende dan te worden voorgehouden aan de bevolking, die zo een verklaring kreeg voor de

¹⁷ Vercruyse, "Van der Noot", p. 1222: Vercruyse verwijst in zijn tekst expliciet naar het werk van Mornet; Daniel Mornet, *Les origines intellectuelles de la Révolution française, 1715-1787* (Parijs: Colin, 1933).

¹⁸ Zie bijvoorbeeld Peter Illing, "Montesquieu's shadow: debating reform in the Austrian Netherlands", *History of European Ideas* 35 (2009): pp. 330-336 en opnieuw Jeroom Vercruyse, "Voltaire, een voorvechter van de Brabantse Omwenteling? Een kijk op de revolutionaire pamfletten", in *De lectuur van het verleden: opstellen over de geschiedenis van de geschiedschrijving aangeboden aan Reginald de Schryver*, eds. Jo Tollebeek, Georgi Verbeeck en Tom Verschaffel (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1998): pp. 577-584.

¹⁹ Polasky, *Revolution*, pp. 120-21 [doorheen het artikel heb ik me bij het citeren steeds gehouden aan de oorspronkelijke spelling].

grote onrust en de vele veranderingen die zich voltrokken.²⁰ Dit wordt ook duidelijk aan de hand van Polasky's bespreking van wie nu de werkelijke 'auteurs' waren van deze efemere geschriften. De pamfletten worden immers steevast gepresenteerd als geschriften die een uiting geven aan een bepaalde groepering, zoals het Comité van Breda, de traditionalisten of de democraten.²¹ Dit maakt duidelijk dat pamfletten hier opgevat worden als drukwerken die niet zozeer individuele meningen overbrengen, maar eerder de stellingen van ideologische collectieven presenteren: het is steeds de stem van een bepaalde partij-ideologie die weerklinkt achter de (vaak anonieme) stem van de auteur. Pamfletten dienen dan in het verhaal van Polasky ter verheldering van de machtsstrijd die zich afspeelde tijdens de Brabantse Omwenteling tussen Jozef II, de conservatieve traditionalisten en de meer progressieve democraten, en hadden voornamelijk (als we ons even limiteren tot politiek-theoretische pamfletten zoals het MPB) een legitimerende functie. Dit is een aanpak en een opvatting van pamfletten die we terugvinden bij meerdere historici die rond de Brabantse Omwenteling gewerkt hebben, zoals bijvoorbeeld Eric Mielants.²²

Een laatste gebruik van dit pamflet kan onderscheiden worden in het onderzoek naar de meer culturele aspecten van de politiek op het eind van de achttiende eeuw, zoals nationale identiteit of de omgang met geschiedenis en verleden. Een belangrijke impuls voor dit onderzoek was de ontwikkeling van de revisionistische onderzoekstraditie naar de Franse Revolutie, waar meer nadruk gelegd werd op symboliek, taal en politieke rituelen.²³ Deze nieuwe nadruk heeft ook tot verder onderzoek naar de politieke cultuur van de late achttiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden geleid, door onder meer Johannes Koll, Brecht Deseure en Geert Van den Bossche.²⁴ Deze laatste geeft, in

²⁰ Een voorbeeld hiervan wordt gegeven in Van der Noots verklaring dat goddelijke interventie verantwoordelijk was voor de uiteindelijke overwinning tegen het Oostenrijkse leger: "Van der Noot's assertion of divine intervention prevailed as the official explanation of the Belgian revolutionary committee." (Polasky, *Revolution*, p. 130).

²¹ Om maar enkele voorbeelden hiervan te geven: Polasky, *Revolution*, p. 137: "The Vandernootists found justification for their corporative view in the Catholic religion. God had imposed the hierarchy on human society, they asserted." [cursief toegevoegd]; Janet Polasky, "The Brabant Revolution, "A Revolution in Historiographical Perception"", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 35, nr. 4 (2005): p. 444: "On October 24, 1789, the feast day of the Archangel Raphael, they (het Comité van Breda, MVD) issued the "Manifeste du peuple brabançon". While questioning the divine right of kings to rule against the interests of the people, the Breda Committee argued that if the authority of a ruler derived from a good and just God, then the king would rule according to the best interests of the people. They listed every violated provincial Belgian privilege and detailed Austrian oppression." [cursief toegevoegd]

²² Mielants, "De publieke opinie", p. 6.

²³ Een goede inleiding tot deze traditie kan gevonden worden in het review-artikel van Keith Michael Baker, "Enlightenment and Revolution in France: Old Problems, Renewed Approaches", *The Journal of Modern History* 53, nr. 2 (1981): pp. 281-303.

²⁴ Johannes Koll, *Die Belgische Nation: Patriotismus und Nationalbewusstsein in den Südlichen Niederlanden im späten 18. Jahrhundert* (Münster: Waxmann, 2003); Brecht Deseure, *Onhoudbaar verleden: geschiedenis als politiek instrument tijdens de Franse periode in België* (Leuven: Universitaire pers, 2014); Van den Bossche, *Enlightened innovation*.

haar boek *Enlightened Innovation and the Ancient Constitution*, opnieuw een bespreking van het MPB, waarin een kleine verschuiving opgemerkt kan worden in haar benadering van het pamflet tegenover de gebruiken die hierboven uiteengezet werden. Van den Bossche beschouwt het MPB immers op het niveau van de politieke taal. Toch mag deze verschuiving niet overschat worden: Van den Bossche kadert haar benadering nog steeds binnen een zoektocht naar de intellectuele oorsprong van de Revolutie en beschouwt het pamflet ook als een collectieve spreekbuis. Maar waar het pamflet bij Polasky voor verschillende sociale en ideologische collectieven spreekt, transformeert het *Manifeste* van Van der Noot bij iemand als Van den Bossche tot een manifestatie van een dieperliggende Brabantse politieke cultuur, waarin een politieke taal verschijnt die gedeeld wordt door alle revolutionaire actoren aan de hand van hun gedeelde belangen:

Yet it should be clear by now that independence had not been part of the objectives of the Revolution. Supported and guided by its Estatist justification, the Revolution was fought to exact respect for the Brabant political culture, which was understood to constitute a community of interests. [...] In the process, the nation acquired previously absent political connotations, which have confused most of its historians. The point is well illustrated by Noot's *Manifesto* which in essence summarised the reasons for the erosion over the last decade of the relationship between prince and subjects.²⁵

Het MPB komt in dit historisch verhaal naar voren als een geschrift waarin de politieke taal van de Brabantse politieke cultuur gearticuleerd wordt. Van den Bossche beschrijft deze politieke taal in dit geval als een vorm van patriotisme "associated with a certain interpretation of the past, and with certain founding principles such as the defence of constitutional liberties."²⁶ Pamfletten, vanuit dit perspectief, dienen dan vooral onderzocht te worden in de manier waarop ze bepaalde acties vorm geven binnen een afgebakende en hoog-normatieve context.²⁷ Dit betekent dat om te kunnen begrijpen wat een auteur aan het doen is in een tekst, we zijn intenties en handelingen moeten reconstrueren: is de auteur (in dit geval, de pamflettist) de bestaande conventies en veronderstellingen van het politieke discours aan het bestendigen, aan het aanvallen of aan het vernieuwen? Hierdoor komt de nadruk te liggen op het dialogische aspect van de politiek, aangezien de pamflettist steeds in communicatie staat met de politieke cultuur waarin deze zich bevindt en er zijn betekenissen van verkrijgt. Wat Van den Bossche dan voorstelt, is om pamfletten

²⁵ Van den Bossche, *Enlightened Innovation*, p. 220.

²⁶ Van den Bossche, *Enlightened Innovation*, p. 220; de verhouding van pamfletten, politieke cultuur en een bepaalde interpretatie van het verleden zal later in dit artikel nog besproken worden.

²⁷ Van den Bossche baseert zich hiervoor op de centrale stellingen van de "Cambridge School", waarvan de bekendste proponenten Quentin Skinner en J.G.A. Pocock zijn.

opnieuw een plaats te geven in het narratief rond de Brabantse Omwenteling als performatieve taalhandelingen die mee de bouwstenen vormen voor de Belgische ingebeeldde gemeenschap in hun collectief verzet tegen Jozef II.²⁸ Het pamflet wordt hier dan anders opgevat: deze is niet zozeer louter reflectief ten opzichte van de bestaande machtsverhoudingen, maar ook performatief, aangezien het pamflet een bepaalde actie onderneemt. De actie van het MPB is volgens Van den Bossche duidelijk: door aan te tonen hoe Jozef II niet langer behoorde tot de gezamenlijke 'community of interests' vanwege zijn tiraniek gedrag, werd de vorst als het ware van zijn ambt ontheven. Het was immers de wil van de Natie die de "supreme law of society" uitmaakte volgens het MPB, waardoor het voor de patriottische oppositie mogelijk werd gemaakt om de collectieve identiteit die gegrond was in de Brabantse politieke cultuur opnieuw te bevestigen en te beschermen tegen de aanvallen van Jozef II.²⁹

Een grondiger kijk op de benadering van één pamflet in de historiografie toont zo hoe deze op verschillende manieren is benaderd. Hiermee zijn echter nog lang niet alle gebruiken van pamfletten (en zeker niet van politieke literatuur in het algemeen, waarbij ook een meer reguliere pers hoort) in de historiografie de revue gepasseerd. Geert Van den Bossche merkte zo al op dat de keuze voor een coherent politiek-theoretisch werk – zoals het *Manifeste* er één is – voornamelijk geschikt zal zijn voor een ideeëngeschiedenis. Zij stelt daarom dat er ook voldoende aandacht besteden moet worden aan meer 'populaire' pamfletten, zoals de samenspraken of dodengesprekken, zodat ook andere onderzoeksonderwerpen aan bod kunnen komen in het onderzoek naar de Brabantse Omwenteling. Het onderwerp dat zij hiervoor voorstelt is de publieke opinie, een onderwerp dat volgens haar baat zou hebben bij een grotere aandacht voor zulke types bronnen.³⁰ Verder vindt de benadering van het pamflet als een subversief instrument ook weinig plaats in de verschillende besprekingen van het MPB. Het MPB, zoals hierboven al werd aangetoond, wordt eerder beschouwd als het moment waarbij de twee facties, de Vonckisten en de conservatieve groep onder Van der Noot, net hun geschillen hadden opzij gelegd in de strijd tegen Jozef II. Wat kan beschouwd worden als de agonistische functie van het pamflet, komt dus ook niet aan bod in een bespreking

²⁸ Van den Bossche, *Enlightened Innovation*, p. 32; Van den Bossche zet zich hier af tegen de spieglfunctie die onderscheiden kon worden in het tweede gebruik van pamfletten hierboven beschreven, waarbij pamfletten voornamelijk beschouwd werden als reflecties van politieke machtsverhoudingen: "Secondly, the model informs the reconstruction of the complex relationship between rhetorical and practical messages, or between political thought and action. The former is explicitly not regarded as a mere mirror of the latter: the political culture of a society is understood both to reflect and direct practices within that society."

²⁹ Van den Bossche, *Enlightened Innovation*, p. 220.

³⁰ Van den Bossche, "Over pachters", p. 408.

van het MPB, maar geldt wel als een veelvoorkomende opvatting over de pamfletliteratuur.³¹

Niettemin konden drie hoofdbenaderingen van pamfletliteratuur ontwaard worden in de verschillende historische lezingen van het *Manifeste* van Van der Noot. Een eerste benadering kaderde in de zoektocht naar de intellectuele oorsprong van de Brabantse Omwenteling, waarbij het *Manifeste* gebruikt werd om op zoek te gaan naar de verschillende politiek-filosofische ideeën die schuilgaan in de tekst, welke auteurs als invloed gelden, en in welke intellectuele traditie het pamflet geplaatst kan worden. Een tweede benadering daarentegen bekeek het MPB als de reflectie van de bestaande politieke machtsverhoudingen tussen de verschillende ideologische collectieven zoals de traditionalisten en de democraten, en vatte deze op als de collectieve spreekbuis van deze twee groeperingen. Een derde benadering vatte het MPB op als een manifestatie van een dieperliggende politieke cultuur, waarbinnen het functioneerde als een performatieve taalhandeling die de autoriteit van de vorst ondermijnde en de soevereiniteit bij de wil van de natie plaatste. Deze drie benaderingen zijn niet enkel specifieke toepassingen op een bepaald pamflet, maar kunnen gegeneraliseerd worden tot drie mogelijke benaderingen van de pamfletliteratuur in het algemeen. De vraag is nu of andere benaderingen nog toegevoegd kunnen worden aan deze voorlopige lijst. Met andere woorden: wat is het nog resterende potentieel van dit bronnencorpus voor toekomstig onderzoek? Zijn er nog mogelijkheden om de bestaande gebruiken van de pamfletliteratuur aan te vullen?

3. POLITIEKE CULTUUR EN PAMFLETEN: EEN PROBLEMATISERING

Keren we even terug naar het laatste gebruik van het pamflet dat ik besproken heb. In haar bespreking van de pamfletten en andere politieke literatuur die verscheen gedurende de Brabantse Omwenteling, maakt Geert Van den Bossche een duidelijke link tussen enerzijds de verschillende stemmen van weerstand tegen de hervormingen van de Oostenrijkse overheid en anderzijds een Brabantse politieke cultuur die zich grondde binnen een politieke taal van constitutionele vrijheid, erkenning voor de geschiedenis en een gedeelde identiteit.³² Van den Bossche poneert dat de belangen die het politieke conflict tussen de Staten van Brabant en Jozef II voedden, niet zozeer op enige sociaal-

³¹ Een groot deel van de literatuur besteedt ook aanzienlijk wat aandacht aan dit aspect van de pamfletliteratuur (waaronder ook diegenen die al eerder werden vermeld, zoals Janet Polasky: cf. Mielants, "De publieke opinie", p. 6; Geert Van den Bossche, "Political propaganda in the Brabant Revolution: Habsburg 'negligence' versus Belgian nation-building", *History of European Ideas* 28 (2002): pp. 119-144; Roegiers, "At the Origin of Revolution", p. 324; Delsaerd en Roegiers, *Brabant in Revolutie*, p. 46.

³² Dit komt ook naar voren in haar bespreking van het MPB, zie bijvoorbeeld Van den Bossche, *Enlightened Innovation*, p. 220 & supra, voetnoot 25.

economische motivatie terugvielen³³, maar zich veeleer beriepen op een gemeenschappelijke identiteit gestoeld op gezamenlijke belangen.³⁴ Volgens haar was het immers zo dat deze Brabantse politieke cultuur gekenmerkt werd door een collectieve weerstand tegen de hervormingsdrang van Jozef II, in verdediging van de traditionele waarden van de lokale politieke cultuur.³⁵ Van den Bossche stapt dus af van een historiografische traditie die steeds geponeerd heeft dat de nationale politiek gedurende deze periode gekweld werd door een interne verdeeldheid tussen traditionalisten zoals Hendrik Van der Noot en democraten zoals Jean-François Vonck (1743-1792) of Charles Lambert d'Outrepoint (1746-1809). Zij doet dit door te stellen dat in de traditionele politieke cultuur die voorafging aan de oprichting van de Verenigde Nederlandse Staten (1790), Vonckisten ook hun verbintenis aan de 'oude orde' bevestigden. Zij deden dit door enerzijds zich expliciet te identificeren met de Brabantse politieke cultuur, en anderzijds door gebruik te maken van dezelfde politieke taal. Deze gedeelde politieke taal was vooral gestoeld op de erkenning en verdediging van de Brabantse constituties, waarbij anciënniteit gelijkstond aan legitimiteit en autoriteit.³⁶ Dit betekent volgens Van den Bossche dat de Vonckisten ook tot de 'mainstream' Belgische politieke cultuur behoorden. Er zou dus geen fundamenteel verschil of conflict bestaan tussen de traditionalisten en de democraten, aangezien deze beiden beschikten over dezelfde politieke taal, binnen dezelfde normatieve context.³⁷ Een ander voorbeeld hiervan zijn de verschillende toespraken die gehouden werden voor de Staten van Brabant in 1787, toen de meest radicale jozefijnse hervormingen uitgeroepen werden. Niet enkel representanten van de traditionele ordes zoals Hendrik Van der Noot en de graaf de Limminghe kwamen op voor het behoud van de Brabantse constitutie; ook een radicale democraat zoals d'Outrepoint sprak zich uit voor de verdediging van de constitutie en de politieke autoriteit van de Staten van Brabant.³⁸

De vraag kan echter gesteld worden of zoiets als een homogene politieke cultuur – wat hier zoveel betekent als een wijdverspreide erkenning van de autoriteit van het politieke constitutionalisme aan de hand van een gedeelde

³³ Dit is het argument dat Janet Polasky maakt, zie bijvoorbeeld: Janet Polasky, "Traditionalists, Democrats, and Jacobins in Revolutionary Brussels", *The Journal of Modern History* 56, nr. 2 (1984): pp. 227-267.

³⁴ Geert Van den Bossche, "Historians as advisers to revolution? Imagining the Belgian nation", *History of European Ideas* 24, nr. 3 (1998): p. 221.

³⁵ Van den Bossche, "Historians", p. 222.

³⁶ Van den Bossche, *Enlightened Innovation*, p. 227: "One democratic author refuted Estatist allegations to the contrary by affirming formally 'our attachment' to the old order. The collective pronoun is significant. It not only refers to the community of 'people-minded' or 'democratic' persons. It also emphasized the collectivity which shared their sincerely held belief that for centuries the Belgian body politic had been defined by the ancient constitution. It thus placed the democratic party firmly within the mainstream of Belgian political culture." [cursief toegevoegd]

³⁷ Zie boven, voetnoot 26.

³⁸ Van den Bossche, "Historians", p. 225.

politieke taal – wel degelijk aanwezig was gedurende deze periode. Het voorbeeld van d'Outrepoint voldoet al om dit enigszins in vraag te stellen, aangezien deze in zijn bekendste pamflet, *Qu'allons-nous devenir?* (1789), betoogt dat de instelling van de Staten, ook gedurende het regime van de vorst, nauwelijks enige functie (en dus ook politieke autoriteit) had.³⁹ Deze claim van d'Outrepoint moet begrepen worden als een vorm van ideologisch verzet tegenover de Staten, nadat deze steeds meer de macht naar zich toe aan het trekken waren na de verdrijving van Jozef II.⁴⁰ Het toont echter ook aan dat revolutionaire pamflettisten bereid waren om dit constitutionele discours achterwege te laten voor de installatie van een meer ambitieus en democratisch programma, wanneer de mogelijkheid ertoe verscheen.⁴¹ Dit gaat recht in tegen de stelling van Van den Bossche, die zegt dat ook democraten de autoriteit van de constitutie en de Staten (alvast voor de uiteindelijke oprichting van de Verenigde Nederlandse Staten) erkenden.⁴² Een ander gegeven dat moeilijk verklaard kan worden vanuit de conceptie van een homogene en eendrachtige politieke cultuur, is de enorme interne verdeeldheid die ontstond gedurende het éénjarige bestaan van de Verenigde Nederlandse Staten (1790). Nadat Jozef II was afgezet, werden immers de pijlen snel op de eigen landgenoten gericht, wat zich manifesteerde in een bikkelarde partijstrijd.⁴³ Het debat dat d'Outrepoint veroorzaakte door de publicatie van zijn *Qu'allons-nous-devenir?* speelde hier ook een grote rol in.⁴⁴ De opvatting van Van den Bossche dat de democraten tot de Brabantse politieke cultuur gerekend moeten worden en dat alle politieke actoren in de Oostenrijkse Nederlanden fundamenteel gebonden waren aan het constitutionele denken, moet misschien

³⁹ Koninklijke Bibliotheek Brussel, VB 10.317 11 A 1: Charles Lambert d'Outrepoint, *Qu'allons-nous devenir? Ou Avis essentiel d'un Belge à ses concitoyens; dans lequel on examine si quelqu'un, dans l'état actuel des choses, a le droit d'exercer l'autorité souveraine dans la Belgique, & où l'on indique ce qu'il faudroit faire pour y entretenir la paix & l'union, & faire le bonheur de ces belles contrées ...* (Brussel: De l'imprimerie patriotique, 1789): p. 10: "Sous la domination Autrichienne, les Pays-Bas formoient un état monarchique: le peuple y avoit en apparence des représentans sous le nom d'Etats, qui n'avoient guère d'autres fonctions que de consentir ou de refuser l'impôt, d'en accorder d'extraordinaires, & de défendre la constitution contre les entreprises du Prince."

⁴⁰ Fernand Vanhemelryck, "De Brabantse Revolutie: het verhaal van een mislukking", in *Revolutie in Brabant 1787-1793*, ed. Fernand Vanhemelryck (Brussel: UFSAL. Centrum voor Brabantse geschiedenis, 1990): pp. 46-47.

⁴¹ d'Outrepoint, *Qu'allons-nous devenir?*, p. 8: "Il n'a donc pas vu que nos anciennes constitutions sont faites pour une monarchie, et qu'il est aujourd'hui question d'ériger les provinces belgiques en république?"

⁴² Zie boven, voetnoot 35.

⁴³ Mielants, "De publieke opinie", p. 6.

⁴⁴ Het verschijnen van dit pamflet lokte een stroom aan publicaties uit. Enkele voorbeelden hiervan zijn: Universiteitsbibliotheek Gent, Hs.233A188/-36: [Anon.], *Gardez-vous-en bien ... de la brochure, intitulée: Qu'allons-nous devenir ..* (S.l.: s.n., 1790); Universiteitsbibliotheek Gent, Hs.154D023/3: [Anon.], *Lettre d'un philanthrope, à l'auteur de l'ouvrage intitulé: Qu'allons-nous devenir? ou Avis essentiel d'un belge à ses concitoyens* (S.l.: s.n., 1790); Koninklijke Bibliotheek Brussel, VB 10.317 11 A 10: [Anon.], *Apperçu sur le véritable état des Provinces Belgiques, par un citoyen, en réponse à la brochure: Qu'allons-nous devenir?* (Gent: de l'imprimerie de Bernard Poelman, 1790); Universiteitsbibliotheek Gent, Hs.233A145/-35 [Joseph Hippolyte Duvivier], *Lettre d'un membre du ci-devant Conseil Royal de Bruxelles à un royalistes intrigant, servant de réponse au problème: Qu'allons-nous devenir? aux autres brochures de la même trempe, & aux suppliques ...* (Leuven: chez François Michel, 1790).

dan ook iets bijgesteld worden. De potentiële diversiteit van een politieke cultuur en de rol van andere discours (bv. de rol van religieuze argumenten in een politieke interactie) is immers moeilijk te plaatsen of te verklaren binnen een homogene politieke cultuur.

Een tweede probleemveld in de veronderstelling van een homogene politieke cultuur is hoe deze zich verhoudt tot historische narratieven. Een centrale stelling van Van den Bossche is immers dat de appropriatie van politieke autoriteit door de Belgische ingebeelde gemeenschap verbonden was aan het eigen maken van de nationale geschiedenis.⁴⁵ Aan de hand van de ontwikkeling van deze geschiedschrijving, kon immers de Habsburgse monarchie en Jozef II buiten zowel de historische als de fysische grenzen van de Belgische politieke ruimte geplaatst worden. Het grote falen komt hierbij toe aan een Oostenrijkse overheid die de kans liet liggen om een royalistische interpretatie van de Belgische geschiedenis te construeren. Met andere woorden, volgens deze interpretatie waren enkel de leden van de Brabantse politieke cultuur gebruikers en vormgevers van het historische narratief. Daardoor lag de weg open voor de Staten, en de verschillende leden van de Brabantse politieke cultuur in het algemeen, om deze leemte op te vullen.⁴⁶ Het schrijven van een historisch verhaal transformeert bij Van den Bossche tot een narratieve vorm die exclusief toebehoort aan een bepaalde politieke gemeenschap, de Brabantse politieke cultuur. Dit historisch narratief functioneerde als een ideologisch instrument dat een zekere realisatie van soevereine autoriteit onderbouwt aan de hand van een prescriptief gebruik:

In short, the conjunction of the further appropriation of the Batavian legacy with the radically changed political circumstances suggests that the mature ideology of the Estatist party in the Brabant Revolution as a whole was solidly based on the prescriptive use of history in the political conflict of 1787. In more general terms, the transformation of the imagined community into the political reality of the Belgian Republic suggests a most powerful relationship between nationally defined history, revolutionary action and the realisation (as opposed to the claim) of exclusively Belgian political authority.⁴⁷

Met andere woorden, geschiedschrijving heeft in dit verhaal een bepaalde functie (het zichzelf inschrijven in een politieke autoriteit), een bepaalde doelgroep (de Belgische ingebeelde gemeenschap) en een gedeelde finaliteit (het

⁴⁵ Van den Bossche, "Historians", pp. 215-16. Zie ook: Deseure, *Onhoudbaar verleden*; Tom Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden, 1715-1794* (Hilversum: Verloren, 1998); Tom Verschaffel, "The modernization of historiography in 18th-century Belgium", *History of European Ideas* 31, nr. 2 (2005): pp. 135-46.

⁴⁶ Van den Bossche, "Historians", p. 216: "the failure of the Austrian-Belgian government to develop a royalist interpretation of the past, that is, its failure to appropriate a place within the historical framework of national politics."

⁴⁷ Van den Bossche, "Historians", pp. 227-228.

opeisen van de legitieme soevereiniteit). Kan zoiets als een historisch narratief (als onderdeel van een politieke taal) echter naadloos en exclusief verbonden worden aan zoiets als een politieke cultuur? En een vraag die hierbij aansluit: is een politieke cultuur een complete homogene gemeenschap waar er slechts ruimte is voor één type discours? Een korte bespreking van een discussie tussen verschillende anonieme auteurs over de kerkpolitiek van Jozef II kan hier verder licht op werpen.

Het betreft twee pamfletten die verschenen zijn nadat Jozef II een reeks hervormingen had doorgevoerd in de Habsburgse territoria, waaronder een patent van tolerantie (1781) en de opheffing van een aantal kloosters (1783) die volgens de Oostenrijkse overheid niet langer van enig nut waren voor de samenleving.⁴⁸ Deze hervormingen bouwden verder op het beleid dat al sinds de regeerperiode van Maria Theresia (r. 1740-1780) aan de gang was, namelijk de oprichting van een 'Belgische' Kerk.⁴⁹ Dit was naar het voorbeeld van het Franse Gallicanisme, zoals toenmalig gevoelachtig minister Cobenzl (1712-1770) dit verwoordde in een brief (30 januari 1759) aan J.A. Brenart (1720-1794): "puisque dans le même sens que l'on dit Eglise gallicane, nous pouvons nous servir du terme d'Eglise Belgique. Par exemple, les bulles et constitutions du Saint-Siège n'ont force de loy dans notre Eglise qu'après que le souverain les a placétées."⁵⁰ De oprichting van een nationale Kerk ging echter gepaard met de angst dat de Oostenrijkse overheid de Kerk volledig onderdanig zou maken aan de Staat, iets wat leidde tot hevige discussies die in vaak anonieme pamfletten beslecht werden. De twee pamfletten waar ik over zal spreken zijn de *Observations Philosophiques Sur les Principes adoptés par l'Empereur dans les matières ecclésiastiques* (1784) en de *Mémoire historique, politique et critique, sur les droits de l'Empereur en matière ecclésiastique* (1786).⁵¹ Ik heb gekozen voor twee pamfletten die dateren van voor de gebeurtenissen van de Brabantse Omwenteling om aan te tonen hoe de Brabantse politieke cultuur al voor de oprichting van de Verenigde Nederlandse Staten in 1790 een pluraliteit aan discours bezat, die niet te reduceren vallen tot constitutionele of historische argumenten. Eerder, wat hier opvalt, is hoe

⁴⁸ Jan Roegiers, "Kerk en Revolutie onder de Brabantse Omwenteling", in *Revolutie in Brabant 1787-1793*, ed. Fernand Vanhemelryck (Brussel: UFSAL. Centrum voor Brabantse geschiedenis, 1990): p. 111.

⁴⁹ Jan Roegiers, "De Jansenistische achtergronden van P.F. de Neny's streven naar een Belgische Kerk", *Bijdragen en Mededelingen met betrekking tot de Geschiedenis der Nederlanden* 91 (1976): pp. 429-454.

⁵⁰ Geciteerd in Roegiers, "De Jansenistische achtergronden", p. 444. Voor verdere informatie over Brénart en het overheidsproject van een nationaal overzichtswerk over de "Belgische Kerk", zie het artikel van H. Nelis, "Le 'Mémoire sur l'état de l'Église de Belgique, ses droits et ses prérogatives", de Mgr. Brenart", *Revue d'histoire ecclésiastique* 24, nr. 3 (1928): pp. 635-642.

⁵¹ Universiteitsbibliotheek Gent, Hs.ACC.002530: [Anon.], *Observations Philosophiques, Sur les Principes adoptés par l'Empereur dans les Matières Ecclésiastiques* (Londen: chez M. Boissiere, à la Société typographique, 1784); Universiteitsbibliotheek Gent, Hs.089E026/1: [Anon.], *Mémoire Historique, Politique et Critique, Sur les Droits de l'Empereur en Matière Ecclésiastique. Servant de Réponse à l'Ouvrage qui a pour Titre: Observations Philosophiques sur les principes Adoptés par l'Empereur dans les Matières Ecclésiastiques* (Utrecht: s.n., 1786).

keizersgezinde auteurs (die volgens het schema van Van den Bossche buiten de lokale politieke cultuur vielen aangezien deze niet behoorden tot een gedeelde 'community of interests') ook gebruik maakten van historische discours, en hoe leden van de Brabantse politieke cultuur gebruik maakten van argumentaties uit het natuurrecht.

De *Observations Philosophiques* begint met een uiteenzetting van wat voorgesteld wordt als het officiële beleid van het Weense hof in verband met de kerkelijke zaken. Volgens de auteur concentreert de Oostenrijkse overheid zich hierbij voornamelijk op de autoriteit van het priesterschap binnen de staat. Het Weense hof zou volhouden dat de priesters zich enkel mogen bezig houden met spirituele functies zoals het toedienen van de sacramenten, het preken van het evangelie, en de zorg en gedragsregels binnen de Kerk. Autoriteit zouden deze functionarissen slechts hebben door toedoen van de vrije wil van de soeverein.⁵² Volgens deze redenering mag de vorst de kerkelijke sfeer hervormen zoals hij dat wil, aangezien deze volledig vrij is om datgene waar hij aan de basis van ligt te veranderen. De auteur van de *Observations* heeft deze inleiding van het pamflet bedoeld als satire: het is geschreven tegen de keizerlijke hervormingen, en wil Jozef II en de Oostenrijkse overheid dan ook representeren als despotische heersers die het orthodoxe katholicisme van de Nederlanden willen vernietigen, de macht van de Staten en de clerus willen inperken en de vorst een arbitraire macht schenken. De rest van het pamflet heeft als doel om al deze despotische machtsclaims stelselmatig te weerleggen, en om de lezer ervan te overtuigen dat de handelingen van de overheid inzake de kerkelijke sfeer compleet illegitiem zijn. De auteur van het pamflet doet dit door te stellen dat de hervormingen van het religieuze leven in de Oostenrijkse Nederlanden niet in overeenstemming zijn met het natuurrecht.⁵³ Wat merkwaardig is aan dit pamflet, komt naar voren in de argumentatie ter weerlegging van de kerkelijke hervormingen: er wordt geen verwijzing gemaakt naar de constitutionele argumenten die Van den Bossche volledig associeert met de traditionele Brabantse politieke cultuur, maar wel naar het natuurrecht en de natuurwetten. De auteur van de *Observations*, die nochtans recht binnen de Brabantse politieke cultuur te lokaliseren is aangezien deze de jozefijnse hervormingen volledig afwijst, stelt dat de soeverein enkel ingesteld is

⁵² [Anon.], *Observations Philosophiques*, p. 8: "Il est incontestable que tout ce qui a été accordé ou établi par l'autorité souveraine, & qu'il dépendoit de son bon plaisir d'accorder ou de refuser, elle est en plein droit d'y faire des changemens, & de les révoquer même tout-à-fait, lorsque le bien général l'exige, & qu'aucune loi fondamentale ne s'y oppose, à l'instar de toutes autres loix, concessions, établissemens faits ou à faire, qu'il est de la sagesse & même du devoir de la législation d'approprier aux tems & aux circonstances."

⁵³ [Anon.], *Observations Philosophiques*, p. 10: "Une assertion contestée n'est donc point un principe, & ne peut servir de règle en morale. Si donc les principes de Sa Majesté Impériale, ne sont fondés sur le droit naturel, s'ils ne sont communs à tous les Souverains, s'ils ne sont avoués de son peuple; en un mot, s'ils n'ont la justice & l'équité pour bases, ce ne sont point des principes; ce ne sont que des opinions vagues, que des systèmes arbitraires, que des vues particulieres au ministere de Vienne."

geweest door de mensen ter bescherming van hun leven, vrijheid en bezit.⁵⁴ Er wordt dus een limiet geïntroduceerd: de handelingen van de vorst moeten zich beperken tot de uitvoering van de algemene wil, aangezien de soeverein enkel dient als de representant van de bevolking. De grens tussen politiek en religie wordt in dit geval afgebakend door de toetssteen van een natuurrecht. Enkel datgene wat conform het natuurrecht is, kan in de politiek worden toegelaten. De autoriteit van de clerus wordt dan weer voorgesteld als ongelimiteerd, aangezien religie enkel het behoud van de morele orde als doel heeft.

De auteur van de *Mémoire historique*, die zich in het kamp van de royalisten bevond, schreef zijn traktaat met de intentie om de argumentatie van de *Observations Philosophique* van repliek te dienen. Waar deze laatste de soevereiniteit van de vorst probeerde te begrenzen aan de hand van het natuurrecht, neemt de eerste net de autoriteit van de vorst in kerkelijke zaken als uitgangspunt. Hiervoor grijpt de auteur van de *Mémoire* terug naar het verleden, meer bepaald, naar de tijd van Constantijn (r. 308-337) waar de christelijke Kerk voor het eerst een legaal en politiek bestaan verkreeg binnen de Staat.⁵⁵ Het zijn net de vele "monumens historiques", stelt de auteur, die ons laten zien hoe de instelling van de paus geleidelijk de legitieme autoriteit van de vorst in de kerkelijke sfeer heeft geïsurpeerd.⁵⁶ De regeerperiode van Constantijn wordt hier bestempeld als de belichaming van een natuurlijke orde tussen Kerk en Staat. Ze toont het ware gezicht van de machtsrelatie tussen de twee domeinen, waarbij de soeverein heer en meester is over de materiële zijde van de Kerk.⁵⁷ Het is enkel op het niveau van theologie en dogma, dat de bisschoppen en concilies volledige autoriteit hebben.

Ook dit pamflet is merkwaardig om een aantal redenen: zo is het bijvoorbeeld een geschrift dat duidelijk de jozefijnse hervormingsbeweging wil steunen, en waar uitdrukkelijk gekozen wordt om zich naar de geschiedenis te richten in de legitimering van de overheidshervormingen. Ook dit staat in contrast met het kader van Van den Bossche: waar zij de politieke taal van de Brabantse politieke cultuur exclusief associeert met een constitutioneel en historisch register, spreekt de auteur van de *Mémoire* – een royalist, met andere

⁵⁴ [Anon.], *Observations Philosophiques*, p. 11: "Ce droit inherent à chaque individu raisonnable, consiste dans la sureté de sa personne, dans la liberté de ses actions, dans la propriété de ses biens. Les hommes ne se sont rassemblés en société, que pour se garantir ce triple droit. Ils n'ont institué des souverains, des magistrats, des chefs, que pour leur confier le soin de cette garantie."

⁵⁵ [Anon.], *Mémoire Historique*, p. 8: "Puisqu'il s'agit d'établir la mesure des droits de l'Empereur en matiere de religion, c'est au regne de Constantin qu'il faut remonter d'abord, pour voir comment l'Eglise chrétienne, proscriée & persécutée jusqu'alors, acquit une existence légale & politique dans l'Etat; sur quels principes se lit l'union des deux pouvoirs, & jusqu'à quel point le Sceptre & l'Encensoir partagerent leur autorité."

⁵⁶ [Anon.], *Mémoire Historique*, p. 14.

⁵⁷ [Anon.], *Mémoire Historique*, p. 19: "Ainsi il reste démontré par tous les témoignages historiques que les Empereurs & les Rois, tant en Orient qu'en Occident, avoient l'autorité Souveraine sur l'Eglise & sur tout ce qu'elle possédoit: cette autorité n'a jamais été contestée dans l'Orient, & comme nous le démontrons, la barbarie seule des Peuples du Nord, & les fausses idées de leur ancienne Religion, qu'ils mêloient à la Doctrine de l'Eglise, ont pu jetter des nuages sur des droits si évidens."

woorden, iemand die niet in essentie tot de Brabantse politieke cultuur behoort – een historisch discours. Hierdoor kunnen er verdere vragen gesteld worden bij de identificatie van elk historisch narratief met de Brabantse politieke cultuur.

4. CONCLUSIE

Wat is nu het belang van zulke pamfletten, die zich buiten de vooropgestelde grenzen van de Brabantse politieke taal en cultuur bevinden? Samenvattend kunnen we stellen dat er ernstige kanttekeningen moeten gemaakt worden bij de notie van een strikte scheiding tussen een politieke cultuur die een prescriptief gebruik maakt van geschiedenis in weerstand tegen overheidshervormingen enerzijds, en een Oostenrijkse overheid die zich beroept op Verlichte principes anderzijds. Veeleer wijzen onze voorbeelden uit het debat over de Jozefijnse kerkpolitiek in de algemene richting van een polemiek *over* historiciteit en historische interpretatie binnen de Brabantse politieke cultuur zelf. Met andere woorden, dit was een *open* politieke cultuur die niet met slechts één politieke taal geassocieerd moet worden, maar die eerder een pluralistisch karakter had waarin pamflettisten van allerlei registers gebruik konden maken om zo effectief mogelijk politieke steun te mobiliseren. Ons begrip van politieke cultuur moet dan ook mogelijk aangepast worden. De pamflettisten (zowel anti-hervormingspolemisten als keizersgezinde auteurs) tijdens de late achttiende eeuw maakten gebruik van niet één, maar verschillende discours – natuurrecht, constitutionalisme, geschiedfilosofie, enzovoort. Zulke registers waren niet gebonden aan ideologie of politieke overtuiging, maar konden voortdurend toegeëigend en aangepast worden naargelang de belangen van de pamflettist zelf. Door onze blik te verschuiven van een homogene naar een pluralistische politieke cultuur, wordt het mogelijk om het bronnencorpus van pamfletliteratuur te onderwerpen aan nieuw onderzoek waarin net de reconstructie van deze vele dynamische appropriaties, interacties en hybride samenstellingen van politieke registers centraal staat.